

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΠΕΤΣΙΕΡΗ
ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Η ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ
ΚΑΙ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ ΕΚ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΠΕΤΗΡΙΔΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1959 - 1960

ΑΘΗΝΑΙ
1960

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, συνορτάζουσα μετὰ τοῦ Πανελληνίου τὴν ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ ποιητοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, ἀπεφάσισεν ἐν τῇ συνεδρίᾳ αὐτῆς τῆς 2^{ας} Φεβρουαρίου 1959, ὅπως εἰς τὴν Ἐπιστημονικὴν Ἐπετηρίδα τῆς τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 1959-1960 δημοσιευθῶσιν εἰδικαὶ μελέται εἰς μνήμην τοῦ ποιητοῦ.

Ἐκ τῆς ἀφορμῆς ταύτης προελθοῦσα ἡ παροῦσα μελέτη καὶ ἐκεῖ τὸ πρῶτον δημοσιευθεῖσα ἀνατυποῦται ἤδη αὐτοτελῶς.

Η ΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΚΑΙ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

Ἡ τέχνη ἀποτελεῖ τὴν πνευματικὴν ἐκδήλωσιν τοῦ ἀνθρώπου τὴν βιοῦσαν ἀφ' ἑνὸς τὸ ὠραῖον, ἀλλὰ καὶ ἐκφράζουσιν τὴν βίωσιν διὰ παραστάσεως καὶ δημιουργίας ἔργων ἀναγνωριζομένων ὡς ὠραίων.

Ἡ ὠραιότης εἶναι συνακόλουθον τῆς ζωῆς. Ὅπου πλήρης ζωὴ ἐκεῖ καὶ ὠραῖον. Αὐτὸ τὸ βλέπομεν ἤδη εἰς τὴν φύσιν. Δὲν εἶναι μόνον ἡ τάσις πρὸς αὐτοσυντήρησιν ἢ διέπυσα τὴν ζωὴν, ἀλλὰ καὶ ἡ πέραν αὐτῆς τάσις πρὸς μορφὴν, πρὸς χρῶμα, πρὸς ἐκφρασιν.

Εἰς τὴν βαθμίδα τοῦ ἀνθρώπου γίνεται μία ἄλλη διαπίστωσις. Ὅπου ὁμαδικὴ ζωὴ, ἐκεῖ καὶ τέχνη. Δὲν αἰσθάνεται μόνον ὁ ἄνθρωπος τὸ ὠραῖον, ἀλλὰ καὶ δημιουργεῖ ὠραῖον. Ἡ διαρκὴς ἀπασχόλησις μὲ τὴν τέχνην δὲν θεωρεῖται παρ' αὐτοῦ ὡς πολυτέλεια, ἀλλ' ὡς ἀνάγκη. Πνευματικὴ ἀνάγκη. Νοεῖται ὡς μία ἀνθήσις τῆς ζωῆς. Ἄνευ τῆς τέχνης δὲν εἶναι πλήρης ἡ ζωὴ ἑνὸς λαοῦ. Δὲν ἔχει φυσιολογίαν.

Κίνητρον πρὸς δημιουργίαν εἶναι μία ἐσωτερικὴ πίεσις, ποὺ αἰσθάνονται ὠρισμένα ἄτομα, νὰ ἐκφραθοῦν καλλιτεχνικῶς. Αὕτη τοὺς εἶναι τόσον ἔντονος, ὥστε δὲν ἡσυχάζουν, εἰὰν δὲν λάβῃ χώραν ἀποφόρτωσις ἐκ τῆς πίεσεως διὰ δημιουργίας. Ἡ ἠῦξημένη αὕτη ἀνάγκη, λόγῳ τῶν ἀποτελεσμάτων εἰς τὰ ὁποῖα ὁδηγεῖ, βιοῦται ὡς ἔμφυτον δῶρον, ὡς χάρισμα, ὡς τάλαντον.

Ὁ καλλιτέχνης αἰσθάνεται βαθύτερον ἀπὸ τοὺς ἄλλους τὴν ζωὴν εἰς ὅλην τὴν ἐκτασιν. Τοῦ ἀποκαλύπτονται δράματα ἀποτελεσμένα εἰς μορφὴν, τὰ ὁποῖα μόλις ἀμυδρῶς διαισθάνονται οἱ πολλοί. Πόθοι, ιδέαι, ἀξίαι ζωῆς ἔχουν ἀπήχησιν εἰς τὴν ψυχὴν του καὶ σαφεῖ τόνον προβολῆς. Ὁ ἔχων τὸ τάλαντον ἐμφανίζων ἐξ ἀνάγκης ἐσωτερικῆς τὸ δημιούργημά του περιβάλλεται ἀπὸ τὸν θαυμασμόν τῶν πολλῶν, τῶν μὴ ἐχόντων τὸ χάρισμα. Οὗτοι αἰσθάνονται μίαν ἄλλην ἔμφυτον πίεσιν, νὰ ἀναγνωρίσουν τὸ καλλιτέχνημα. Νὰ θέλουν νὰ τὸ αἰσθάνωνται συνεχῶς ὡς τοιοῦτο.

Τὸ δεῦτερον τοῦτο ἐμπειρικὸν δεδομένον ἐμφανίζει τὴν τέχνην ὄχι μόνον

γεννωμένην ἀπὸ τὴν ὁμαδικὴν ζωὴν, ἀλλὰ καὶ προσδιορίζουσιν αὐτήν, ἅτε ὁμιλοῦσαν μίαν γλῶσσαν ὑψίστης ἐκφραστικῆς δυνάμεως. Τὴν προσδιορίζει πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς σαφοῦς συνειδήσεως, τῆς ἀδραῆς παραστάσεως, τοῦ ἐνθουσιασμοῦ δι' ἰδέας καὶ ἀρχάς. Ἡ ἐπίδρασις αὕτη, διαρκὲς συνακολουθίαν τῆς τέχνης, ἔχει ὡς συνέπειαν νὰ θεωρῶνται ὅλοι οἱ μεγάλοι καλλιτέχναι ὡς διδάσκαλοι τοῦ λαοῦ των.

Ὁ Ὅμηρος ἐπαίδευσεν τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν, ὁ Φειδίας ἀπεκάλυψε τὸν Δία καὶ τὴν Ἀθηνᾶν εἰς τὴν Ὀλύμπιον ὑπόστασιν των, οἱ τραγικοὶ ἐδίδασκον διὰ τῶν δραμάτων των τοὺς Ἀθηναίους, οἱ δὲ μεγάλοι ζωγράφοι καὶ Γλύπται τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἔπειτα, ἀποκαλοῦνται *maîtres*. Ὁ καλλιτέχνης δηλαδὴ εἶναι ὁδηγὸς καὶ παιδευτὴς τῶν ἀνθρώπων. Τοὺς διδάσκει.

Γεννῶνται ὁμως ὠρισμένα ἐρωτήματα ἐκ τῆς διαπιστώσεως ταύτης. Πρῶτον: δι' αὐτὸν τὸν σκοπὸν δημιουργεῖ ὁ καλλιτέχνης; Διὰ νὰ διδάξῃ; Δεύτερον: πᾶς καλλιτέχνης διδάσκει;

Εἰς τὸ πρῶτον ἐρώτημα ἡ ἀπάντησις εἶναι ἡ ἀκόλουθος. Ὁ ἀξίος τοῦ ὀνόματος καλλιτέχνης δὲν ἔχει ὡς ἀφετηρίαν ἐμπνεύσεως τὸν διδακτικὸν σκοπὸν. Διὰ τοῦτο ἔργα μὲ θέσιν συνήθως δὲν συγκινοῦν. Ἀφετηρία του εἶναι ἡ κατ' ἐσωτερικὴν ἀναγκαιότητα βίωσις καὶ δημιουργία πέραν παντὸς σκοποῦ. Καίτοι ὁμως δὲν ὑπάρχει ὁ διδακτικὸς σκοπὸς ὡς τεθειμένη ἀφετηρία, ἐπακόλουθον τῆς δημιουργίας εἶναι ἡ ἐντύπωσις καὶ ἀκτινοβολία ἐπὶ πάντα ἐρχόμενον εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ καλλιτέχνημα ἢ *συν-κίνησις* τῆς ψυχῆς του μετὰ τῆς ψυχῆς τοῦ δημιουργοῦ, ἡ αἰσθησις ἀξιῶν τὰς ὁποίας δὲν εἶχε φθάσει εἰς ὠρίμανσιν νὰ τὰς βλέπῃ μόνος εἰς τὸν ψυχικὸν του ὄριζοντα.

Εἰς τὸ δεύτερον ἐρώτημα, ἐὰν πᾶς καλλιτέχνης διδάσκη, θὰ ἀπαντήσωμεν ὡς ἑξῆς. Ἐφ' ὅσον εἶναι καλλιτέχνης, διδάσκει. Ἀλλὰ δύναται νὰ διδάξῃ εἴτε τὸ καλὸν εἴτε τὸ κακόν, ἀναλόγως τοῦ ἂν συνεκινήθῃ διὰ τὸ ἐν ἢ τὸ ἄλλο. Ἡ γενεὰ μας γνωρίζει τοῦτο ἐκ πλουσίας ἰδικῆς τῆς ἐμπειρίας. Ἡ βιομηχανοποίησις τοῦ θέματος, ἰδίᾳ τῆς 7ης τέχνης, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὑπάρχει καλὴ τέχνη καὶ κακὴ τέχνη, ὅχι τόσον ἀπὸ ἀπόψεως μορφῆς, ὅσον ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου.

Ἐν συμπεράσματι ἡ τέχνη ἔχει ὡς αὐτοσκοπὸν τὴν ἐκφρασιν. Ἐχει ὁμως συμφυεῖς συνεπείας διὰ τὴν ὁμαδικὴν ζωὴν. Δύναται νὰ τὴν ἀναβιβάσῃ εἰς ὑψηλὰ ὄραματα, ἢ νὰ τὴν κάμῃ νὰ ὀλισθήσῃ πρὸς χθαμαλὰς περιοχάς, ὥστε νὰ ἔρπη περὶ τὰ βιολογικά, περὶ τὰ παράδοξα καὶ τὰ παθολογικά, τὰ ὁποῖα νὰ ἐκθέτῃ διὰ μέσων πολυχρῶμων καὶ ἐντυπωσιακῶν εἰς ἀτελεύτητον ποικιλίαν, ὥστε νὰ ἐλκύῃ πρὸς αὐτὰ τὰς μάζας τῶν εὐκόλως ὑποβαλλομένων.

Δέον νὰ προστεθῇ, ὅτι πᾶσα ἐποχὴ καὶ πᾶσα γενεὰ ὅχι μόνον ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν τέχνην, ἀλλὰ καὶ ἔχει ἀνάγκην καλλιτεχνικῆς τροφῆς, ἀναζητοῦσα νὰ εὕρῃ ταύτην γύρω της. Εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν δὲν τῆς προσφέρεται

ἡ ἀνυψώνουσα καὶ πτερόνουσα τέχνη, ἀρκεῖται νὰ τρέφεται μὲ ὅ,τι εὐρίσκει εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν ἀγορὰν.

Ἐπὶ τούτοις ὑπάρχουν οἱ ὑποστηρίζοντες, ὅτι τέχνη εἶναι πέραν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, πέραν πάσης ἀξιολογήσεως. Εἰς τὴν πρᾶξιν ὅμως οὐδέποτε ἴσχυσεν, ὅτι πᾶσα τέχνη ἔχει τὴν δικαίωσίν της. Συζητήσεις καὶ κρίσεις, ἔπαινοι καὶ ψόγοι ἀκολουθοῦν πάντοτε τὴν ἐμφάνισιν καλλιτεχνικῶν δημιουργιῶν.

Ἐφ' ὅσον τὰ ἔργα τέχνης εἶναι αἰσθητικαὶ ἀξίαι, συμφυῆς μετὰ τῆς ἐννοίας τῆς ἀξίας εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ κατάφρασις ἢ ἀπόφρασις περὶ αὐτῶν, ἡ ἔκφρασις τῆς διὰ κρίσεως καὶ ἡ ἱεράρχησις ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου. Ἡ ἱεράρχησις ἴδια εἶναι ἡ τοποθετοῦσα ἀξιολογικῶς τὸν καλλιτέχνην καὶ τὸ ἔργον του. Αὕτη διαμορφώνεται πλήρως καὶ ἀποβαίνει καθαρωτέρα μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου. Ἐφ' ὅσον ζῆ ὁ καλλιτέχνης συμβάλλουν ἄλλα στοιχεῖα διὰ τὴν περὶ αὐτοῦ γνώμην, ὑποκειμενικαὶ ἐντυπώσεις τῶν κρινόντων, συμπάθειαι ἢ ἀντιπάθειαι, διαφημίσεις διὰ τεχνητῶν μέσων, τυχαῖαι προβολαί. Ἡ πάροδος ὅμως τοῦ χρόνου παραμερίζει οὓς ἐκ περιστάσεως παράγοντας ἀντικειμενικοποιεῖ τὴν ἀξίαν του καὶ καθορίζει, ἐὰν τὸ δημιούργημα εἶναι μόδα παροδική, ἢ τις θὰ ὑποκατασταθῆ δι' ἄλλης, ἢ ἔργον διαρκεστέρας ἀναγνωρίσεως.

Ὡς κριτήρια ἱεραρχήσεως καὶ διακρίσεως ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου προσδιωρίσθησαν ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τῆς τέχνης ἡ *πρωτοτυπία* καὶ ὁ νέος τρόπος παραστάσεως τῆς ἐκφραζομένης ἰδέας, ἡ *βαθύτης* τῆς ἐντυπώσεως τοῦ ἀκροατοῦ ἢ θεατοῦ, ἡ *ἀναγνώρισις* ἀπὸ ἀνώτερου πνευματικῶς πρόσωπα καὶ ομάδας, ἡ *διάρκεια* τῆς ἀναγνωρίσεως ἐπὶ γενεάς, τὸ *ἠθικὸν ὕψος* τοῦ δημιουργοῦ, τέλος δὲ τὸ *θέμα* τὸ καλλιτεχνικῶς προβαλλόμενον.

Βεβαίως παρὰ τὴν καθολικότητα τῶν ὡς ἄνω κριτηρίων ὑπάρχουν κατὰ ἐποχὰς παραλλαγαὶ μορφῶν καλλιτεχνικῆς βιώσεως, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι μαρτυρία ὑπὲρ τῆς σχετικότητος τοῦ αἰσθητικῶς κρίνειν. Ἐκάστη παραλλαγή ἐμφανίζει ἄλλην πλευρὰν βιώσεως καὶ ἐκφράσεως τῆς πολυμόρφου ζωῆς καὶ τῶν νοημάτων της. Ταλαιπωρούμεθα σήμερον μὲ ἐπιδείξεις ἰδιοτρόπων αἰσθητικῶν ἐκτιμήσεων. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἐκπρόσωποι των ἀναγνωρίζουν, ὅτι αἱ παραδοξότητές των δὲν θὰ ἔχουν ἀντοχὴν εἰς τὸν χρόνον. Ἡ ἀφηρημένη τέχνη, ὁ *Modernismus* καὶ ὁ *Surrealismus* εἶναι ἀπόρροιαί τῆς μεταπολεμικῆς θολότητος. Αἱ τάσεις αὗται ἀπασχολοῦν κατ' ἔκτασιν τοὺς εἰδικοὺς καταγραφεῖς τῶν καλλιτεχνικῶν προσφορῶν, ἀλλ' ἀποδεικνύονται βραχύβιοι λόγω ἐλλείψεως βάθους καὶ διότι ἐν μόνον θηρεύουν, τὴν ἐπικαιρότητα. Ἡ ἐξ αὐτῶν κόπωσις καθιστᾷ ἐπιτακτικὰς τὰς ἀναζητήσεις ποιοτικῶς ἀνωτέρας τέχνης.

Προβάλλεται τὸ ἐρώτημα ποῖα ἀπὸ τὰς καλὰς τέχνας δρᾷ παιδευτικῶς ἀποφασιστικώτερον. Ἀπάντησιν ἐν προκειμένῳ μᾶς δίδει ἡ θεωρία περὶ παιδείας. Κατ' αὐτὴν οἱ βασικοὶ παιδευτικοὶ παράγοντες, ὁρισθέντες ἤδη ἀπὸ

τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι τρεῖς, ἡ φύσις, τὸ ἔθνος καὶ ὁ λόγος. Ἡ ποίησις ὡς ἔντεχνος λόγος ἔχει τὴν μεγίστην παιδευτικὴν ἐπίδρασιν. Ἡ ἐμφάνισις ἑνὸς μεγάλου ποιητοῦ ἀναγνωρίζεται ὡς δύναμις παιδείας ἀδιάλειπτος διεγείρουσα τὰς ψυχὰς, ὥστε νὰ πάλλωνται ὁμοιομόρφως. Τὸ ποιητικὸν δημιουργήμα παραλαμβάνει ἢ κοινωνικὴ ὁμάς, στενωτέρα ἢ εὐρυτέρα, ἣτις τὸ διατηρεῖ εἰς τὰς ἀτομικὰς συνειδήσεις. Αὕτη δὲ ἀποβαίνει ἀπλοῦς μνημονικὸς φορεὺς, ἀλλὰ καὶ ἐκδοχεὺς ἐπιδράσεων τῆς ποιήσεως, ὡς ἐκφράσεως ἰδεῶν καὶ συναισθημάτων.

Ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὸ παρὸν ἔτος τιμᾶ ἓνα ποιητὴν κατ' ἐξοχὴν παιδευτὴν τοῦ λαοῦ τῆς, τὸν Κωστὴν Παλαμᾶν, λόγῳ συμπληρώσεως ἑκατονταετίας ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του. Θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ λεπτεμερέστερον τόσον ἢ προσωπικότης του, ὅσον καὶ ὁ παιδευτικὸς του ρόλος.

* *

Ἡ ποίησις, πρώτη πνευματικὴ ἐκδήλωσις ἱστορικῶς, οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ ἔχη μύστας εἰς τὴν Ἑλλάδα, λόγῳ τῶν φυλετικῶν ἰδιοτήτων τῶν κατοίκων τῆς, νὰ θέλγωνται διὰ τὰς ἰδανικὰς δημιουργίας. Οὗτοι δὲ ὑμνοῦν μόνον τὰ κλέη εὐτυχῶν ἡμερῶν, ἀλλὰ καὶ τὰ παθήματα καὶ τὰς πτώσεις, ὡς καὶ τὰς ἐγέρσεις καὶ τὰς ἐλπίδας.

Ἡ ἔθνικὴ ἔγερσις ἤρχισε μὲν διὰ τῶν ἠρωϊσμῶν τοῦ 1821, ἀλλ' ἐχρειάσθη ὀλοκλήρου αἰῶνος προσπαθείας καὶ μόχθους, διὰ νὰ πλησιάσῃ εἰς τὴν συμπλήρωσίν της. Εἰς τὴν ἀνοδικὴν ταύτην πορείαν συνέβαλε μὲ τὴν ποιητικὴν του δημιουργίαν ὁ Παλαμᾶς, καθιστῶν τὴν προσπάθειαν ταύτην σκοπὸν ὀλοκλήρου τῆς ζωῆς του. Ἀπὸ τοῦ 1886 μέχρι τοῦ 1931 δι' ἔργου ἀποτεθειμένου εἰς δέκα ἑννέα ποιητικὰς συλλογὰς¹ συγκινεῖ καὶ συναγείρει τὸ ἔθνος, ἀναγνωρισθεῖς, ζῶν ἀκόμη, ὡς **διδάσκαλος τοῦ ἔθνους**.

Τὰ δέκα ἕξ ἔτη, πρὸ διέρρηξάν ἀπὸ τοῦ θανάτου του, ἀπλῶς ἔστερέωσαν τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ρόλου του τούτου. Τὰ ποιήματά του ἀπαρτίζουν συνεχῶς δύναμιν ζωογονοῦσαν καὶ ἐνδυναμώνουσαν τὴν φυλὴν. Τὸ κοινὸν ἀνα-

1. Αὗται εἶναι :

- I. *Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου*, Ἀθῆναι 1886.
- II. *Ὕμνος εἰς τὴν Ἀθηνᾶν*, Ἀθῆναι 1889.
- III. *Τὰ Μάτια τῆς ψυχῆς μου*, Ἀθῆναι 1892.
- IV. *Ἰαμβοὶ καὶ Ἀνάπαιστοι*, Ἀθῆναι 1897.
- V. *Τάφος*, Ἀθῆναι 1898.
- VI. *Οἱ χαιρετισμοὶ τῆς Ἡλιογέννητης*, Πειραιεὺς 1900.
- VII. *Ἡ Ἀσάλευτὴ ζωὴ*, Ἀθήνα 1904.
- VIII. *Ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου*, Ἀθήνα 1907.
- IX. *Ἡ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ*, Ἀθήνα 1910.
- X. *Οἱ Καημοὶ τῆς Διμνοθάλασσας*, Ἀθῆναι 1912.

τρέχει εἰς τὴν μελέτην των, διότι αἰσθάνεται νὰ τοῦ γεννοῦν τὰ σκιρτήματα ψυχῆς καὶ τὰς ἀναστάσεις τοῦ ποιητοῦ. Ὁ ταυτισμὸς τοῦ ἀναγνώστου μὲ τὴν ψυχὴν ἐκείνου, ἡ ὁμολογία του ὅτι *αὐτὸ αἰσθάνομαι καὶ ἐγώ, αὐτὸ ἀκριβῶς θέλω ὡς ἰδανικόν μου*, εἶναι ἡ καθιερόνουσα αὐτὸν εἰς τὴν ἔθνικὴν συνείδησιν. Δὲν εἶναι μόνον ἡ διὰ τῆς ποιήσεως συγκίνησις, τὴν ὁποίαν ἔσπειρε πλουσίαν γύρω του ὁ Παλαμᾶς, ἀλλ' εἶναι καὶ ὁ ἄνθρωπος ὁ ἐξαιρετος ὡς πρόσωπον, ὅστις ἐνεργοποιεῖ τὴν ἐκ τοῦ ἔργου του ἀκτινοβολίαν.

Ζῆ καὶ δραῖ ὁ Παλαμᾶς κατὰ μίαν περίοδον, ὅτε ἡ μὴ πραγμάτωσις τῆς ἔθνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ἔθνους εἶχε γεννήσει μίαν ἀπαισιοδοξίαν, μίαν ἀμφιβολίαν διὰ τὸν δυναμισμὸν μας, ἐν πνεῦμα στασιμότητος ψυχικῆς. Κατὰ τῶν τοιούτων τάσεων ἐγείρεται μὲ τὸ τάλαντόν του, ἵνα διδάξῃ καὶ κηρύξῃ.

Διδασκαλίαν καὶ καθοδήγησιν ζητεῖ ἐμφύτως πᾶν ἄτομον ἀπὸ τὰ πρῶτα του βήματα. Τὴν ζητεῖ ἀπὸ τοὺς γονεῖς, ἀπὸ τοὺς διδασκάλους, ἀπὸ τὰ βιβλία. Ζητεῖ νὰ συλλάβῃ ὅλα ὅσα συνθέτουν τὴν ζωὴν. Τὸ νόημα τοῦ σπιτιοῦ του, ὅπου εἶδε τὸ φῶς, τὴν ἔννοιαν τῆς πατρίδος πού τοῦ ἔδωσε τὸ ψυχικόν του περιεχόμενον μὲ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἦθη της, τῆς ἐργασίας ὅπου μέλλει νὰ διοχετεύσῃ τὸν δυναμισμὸν του, τοῦ ἄλλου φύλου εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἀναζητήσῃ σύντροφον ζωῆς.

Τὸ νόημα τοῦ σπιτιοῦ τὸ ἠσθάνθη καὶ τὸ ἔψαλε λυρικώτατα ὁ Παλαμᾶς, διότι ἡ μοῖρα τοῦ εἶχε δώσει τὴν χάριν νὰ γεννηθῇ ἀπὸ ἐκλεκτὴν πνευματικὴν ρίζαν, διασώζουσαν ρωμαλέαν οἰκογενειακὴν παράδοσιν καὶ ζωογονοῦσαν πνευματικῶς ἑκάστην νέαν φύτραν.

*« Τὸ σπῖτι μας εἶν' ἕνα σπῖτι πὸν δὲν ἔχει
Τὴν ἄσκημη βοή καὶ τὴ μουγγὴ τὴ νέκρα
Τῶν ἄλλωνε σπιτιῶν ἀγνάντια του καὶ γύρω...
Στὸ σπῖτι μας ψυχῆς γεννιοῦνται καὶ πεθαίνουν
Κι ἀπάνου σιτοὺς βλαστοὺς βλαστοὶ περνοδιαβαίνουν...
Ἄντιλαλεῖ στὸ σπῖτι μας καὶ τὸ γιομίζει
Γιὰ διαλεχτοὺς μιὰ διαλεχτή, μιὰν ἁρμονία... »¹*

XI. *Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά*, Ἀθήνα 1912.

XII. *Βωμοί*, Ἀθήνα 1915.

XIII. *Τὰ Παράκαιρα*, Ἀθῆναι 1919.

XIV. *Τὰ Δεκατετράστιχα*, Ἀλεξάνδρεια 1919.

XV. *Οἱ Πεντασύλλαβοι*, Ἀθῆναι 1925.

XVI. *Δειλοὶ καὶ Σκληροὶ στίχοι*, Σικάγο 1928.

XVII. *Ὁ Κύκλος τῶν Τετραστίχων*, Ἀθῆναι 1929.

XVIII. *Περάσματα καὶ χαιρετισμοί*, Ἀθῆναι 1931.

XIX. *Οἱ νύχτες τοῦ Φήμιου*, Ἀθῆναι 1935.

1. Ἀσάλευτη Ζωή, Β' ἔκδ., σ. 31.

“Οχι μόνον ἡ ψυχικὴ ἀτμόσφαιρά του, ἀλλ’ ἀκόμη καὶ αὐτὰ τὰ πράγματα τοῦ ὁμιλοῦν.

« Τὸ σπῖτι πού γεννήθηκα κι ἄς τὸ πατοῦν οἱ ξένοι
στοιχειὸ εἶναι καὶ μὲ προσκαλεῖ· ψυχὴ, καὶ μὲ προσμένει. »¹

Οἱ συμμαθηταὶ του καὶ οἱ συμπαῖκται του ἀκολουθοῦν ὡς ἀνάμνησις διαρκῶς παροῦσα. Ὁριμος πλέον γράφει διὰ « τὸ ἀγόρι τοῦ Ἰλαροῦ σκολειοῦ τῶν ἑπτὰ χρόνων ».

« **Σύντροφε** ἐσὺ τῶν χρόνων τῶν πρωτανθισμένων,
Ξεχωριστὲ κι ἀξέχαστε κι ἀξιε τῆς μνήμης...
Σὰν κρίνος κι ἂν ἀνθῆς, ἢ δείχνεσαι σὰν πύργος,
Σὰν ψίχαλο κι ἂν εἶσαι παραπεταμένος,
Ἡ καμάρι τῆς χώρας ἢ στὰ ξένα ξένος,
Εἶτε στὸ γριφο τῆς ζωῆς εἶτε στοῦ τάφου,
Ὅ,τι κι ὄπου κι ἂν εἶσαι, δέξου το, ἀδελφέ μου,
Τὸ μακρινό μου τὸ φιλλὶ σὰ θεία χάρη! »²

Τὸ πρῶτον σκίρτημα ἐφηβικοῦ ἔρωτος τὸ ἠσθάνθη μὲ τὴν ἀγνὴν ἰδανικὴν μορφήν τοῦ τύπου του. Ἡ ἀνάμνησίς του ἐνέπνευσε τὸν ὄριμον ἄνδρα νὰ μᾶς δώσῃ τὸ ἀριστούργημα « **Ποθοῦλα** ».

« **Δεκάξι** χρόνων εἶμουνα,
Κι ἀγάπησα τὴν ὁμορφὴ **Ποθοῦλα** τὴν παιδοῦλα
Τῆς χάρισα μιὰ μέρα τὴν εἰκόνα μου
Μέσα σὲ μιὰ χρυσοῦ καρδοῦλα.
Πῆρε τὸ χάρισμα ἢ παιδοῦλα μου, ἢ **Ποθοῦλα** μου,
Καὶ ροδοχάραξε ἢ χαρὰ τὸ κάλλος τὸ χλωμό της·
Κ’ ὕστερα; τὴν εἰκόνα μου τὴν ἔσκισε, τὴν πέταξε,
Καὶ τὴν καρδοῦλα κρέμασε σιολίδι στὸ λαιμό της. »³

Ὁ σημερινὸς πρόσηβος, ὁ βιαζόμενος ἀπὸ τὸ περιβάλλον του νὰ ὠριμάσῃ προώρως, πόσον πτωχὸς μένει ἀπὸ ἀνάλογα συναισθηματικὰ ἀποθέματα, πὺ ἀποτελοῦν διὰ τὸν ἔχοντα περιουσίαν ζωῆς. Ὅσοι αἰσθάνονται τὸ ὀκτάστιχον μεριμνοῦν πῶς νὰ μὴ στομωθῆ ἢ εὐαίσθησία τῶν τέκνων των ἀπὸ τὰς δῆθεν προσδευτικὰς ἀντιλήψεις περὶ βιολογικῆς ἐλευθερίας, τὰς πληρωνομένας μὲ τὸ βαρὺ τίμημα τοῦ προώρου σωματοψυχικοῦ γηρασμοῦ.

1. Τὰ Παράκαιρα, Β’ ἐκδ., σ. 90.

2. Ἀσάλευτη Ζωή, Β’ ἐκδ., σ. 34.

3. Ἐνθ’ ἄνωτ., σ. 95.

Τὸν ἔπειτα γάμον του μὲ τὴν σύντροφον τῆς ζωῆς του ψάλλει ἐπίσης ποιητικῶς.

« Ἀγάπη μου, θυμᾶσαι τὴν ἡμέρα
 πὺν ἀλλάξαμε τὰ στέφανα τοῦ γάμου;...
 Τὸ ἀλαργινὸ θυμᾶσαι τὸ ξωκλήσι;...
 Θυμᾶσαι τὸ ἱερό μας τὸ μεθύσι;... »¹

Ἀκόμη καὶ τοῦ πατρός του γράμματα μνηστείας πρὸς τὴν μητέρα του, πὺν εὔρηκε μισοσβυσμένα, ψάλλει.

« Τοῦ πατέρα μου γράμματα
 Πὺν ἀγάπης νέο βλαστάρη
 Στὴν παιδοῦλα μητέρα μου
 Τᾶγραφε πρὶν τὴν πάρη...
 Σὰ φωλιᾶς ψιθυρίσματα
 Μοῦ μιλάτε. »²

Οἱ ζωῶδεις Φροῦδισμοί, πὺν καὶ σήμερον τόσον προπαγανδίζονται, δὲν τὸν εἶχον προσβάλλει, διότι ὁ ψυχικός του ὄργανισμός ἦτο ρωμαλέος καὶ ὑγιής, ὅπως καὶ ἔμεινε μέχρι τέλους.

Διὰ τὴν γυναῖκα ὡς σύντροφον ζωῆς, ἀλλὰ καὶ πηγὴν δυνάμεως ἔγραψεν εἰς περισσότερα ποιήματα. « Ἡ Ἀγάθωνος γυνή » μᾶς παρέχει τὴν ἑλληνικὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ θέματος.

« Ἄλλ' ὅταν θὰ θυμοῦμ' ἐσὲ κ' ἐσὲ στὸ νοῦ θὰ βάζω
 θὰ ἐξαλαφρώνω ἀπ' τὴ δουλειά, θὰ λύνωμαι ἀπ' τὴν ἔγνοια,
 πάλι θὰ νοιώθω δύναμη, θὰ ξαναπέρνω θάρρος...
 Κάτω ἀπ' τὴ σκέπη τοῦ σπιτιοῦ, θὰ τὰ ξεχάνω, πόνους,
 κακίες, τοῦ κόσμου τὴ βουή, τῆς γῆς τὰ πλούτη, καὶ ὅλα
 γιατί εἶσ' ἐσὺ τὸ ταῖρι μου, κ' ἡ ἀληθινὴ γυναῖκα... »³

Ἀκόμη καὶ τὸ θέμα τῆς χειραφετήσεως τὸ αἰσθάνεται ὡς ἠθικὴν αὐτοανύψωσιν τῆς γυναικός.

« Γυναῖκα, ἂν θὲς ἀντρέικια νὰ δουλέψης
 γιὰ τὸν ξεσκλαβωμό σου
 ...Μέσα σου πρῶτα κάψε
 τὸ τριπλὸ ξόανο πὺν τοὺς δούλους κάνει,
 Συνήθεια, Κέρδος, Πρόληψη. »⁴

1. Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά, Β' ἐκδ., σ. 90.
2. Ἰαμβοὶ καὶ Ἀνάπαιστοι, Β' ἐκδ., σ. 18.
3. Τὰ Μάτια τῆς Ψυχῆς μου, Β' ἐκδ., σ. 64.
4. Τὰ Σατυρικά Γυμνάσματα, 17.

Μετὰ τὴν οἰκογένειαν ἡ « Πατρίδα » θὰ δονήσῃ τὰς χορδὰς τῆς λύρας του. Τὴν ψάλλει κατὰ πρῶτον ὡς φυσικὸν περιβάλλον, πού τὸ αἰσθάνεται ὅμως ὡς πηγὴν ψυχικῆς ζωῆς. Ὅχι μόνον τὴν μίαν ἐνιαίαν ἑλληνικὴν πατρίδα, ἀλλὰ καὶ « *Τὶς Πατρίδες* » καθ' ἕκαστον τὰς ἐμφανίζει μὲ τὴν χάριν τῆς ἐκάστην. Αἱ Πάτριαι προηγουῖνται, « ὅπου βογγάει τὸ πολυκάραβο λιμάνι », διότι « αὐτοῦ πρωτάνοιξε τὰ μάτια του στὴ μέρα ».

Τὸ *Μισολόγγι* ὅμως θὰ εἶναι ἡ μεγάλη του ἀγάπη, ὅχι μόνον διότι ἐκεῖθεν κατάγεται, ἀλλὰ καὶ διότι ἐκεῖ τὰ πρῶτα παιδικὰ του βιώματα ὑπῆρξαν θεμελιακά. Ὁλόκληρος ἡ ποιητικὴ του συλλογὴ « *Οἱ Καημοὶ τῆς Λιμνοθάλασσας* » εἶναι ἀνταύγεια ἐκείνων.

*« Τὰ πρῶτα μου χρόνια τάξέχαστα τάζησα
κοντὰ στὰ κρογιαλί
στὴ θάλασσα ἐκεῖ τὴ ρηχὴ καὶ τὴν ἡμερὴ
στὴ θάλασσα ἐκεῖ τὴν πλατεῖά τὴ μεγάλη. »¹*

Εἰς ὅλα ἐκεῖ εὐρίσκει κάτι τὸ ὠραῖον καὶ μοναδικόν, εἰς τὴν « ψαρ-
πούλα », πού περνάει « *δραῖμα καὶ θᾶμα* », εἰς τὸν « *Κῆπον τῶν Ἡρώων* », ὅπου « *τὸ φέγγος τὸ νυκτερινὸ ξυπνᾷ τὰ παλληκάρια* », εἰς τὸν « *Βιολιτζῆ τὸν Μπαταριά* ».

*« Γειά σου, καημένε Μπαταριά, τῆς δοξαριᾶς τεχνίτη
κι' ἀφέντη τοῦ βιολιοῦ !... »*

*Ἐπὶ τοὺς μῶλους τοὺς ρηχοὺς ὡς τὰ βαθιὰ κανάλια
γυμνά, ἀρμυρὰ νησιά,
πουλιὰ τῆς λιμνοθάλασσας, βορριάσματα, μαϊστράλια,
τέτοια φωνὴ δοξάστε τὴν καὶ τέτοια δοξαριά. »²*

Ὅλα τὰ βλέπει ὠραῖα ἐκεῖ, λουσμένα ἀπὸ φῶς καὶ εὐωδιές.

*« Ἐπὶ τὸ κανάλι οἱ πάσσαρες μὲ τὰ πλωτὰ πανιά
γυρίζουν πρίμα,
μᾶς φέρνουν τὰ ζακυνθιανὰ λουλούδια τὰ κριβά,
τὸ πέρασμά τους γλύκανε κ' ἐσένα, πικρὸ κῦμα ! »³*

Ἀκόμη καὶ τὸ καθάριο τὸ χιονάτο ἀλάτι του τὸ βλέπει ὠραιοποιόν.

*« Τὸ ψωμὶ σιταράτο καλοζύμωτο...
μέσα του, ἀλάτι, ἡ χάρη σου, σπαρτή, σπαταλιμένη...
τὸ τρῶνε νιές, λιγνές, μιστές, ξανθές, μελαχροινοῦλες,*

1. Καημοί, ἐκδ. 1912, σ. 27.

2. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 14.

3. Αὐτόθι, σ. 33.

γι' αὐτὸ τῆς λιμνοθάλασσης ὁ ἀφρός
τρέμει σὺν κάθε σεισμοῦ σας, Μισολογγιτοποῦλες. »¹

Τοῦ Ἀθηναϊκοῦ τοπίου ἡ ἐξύμνησις γίνεται μὲ ὁμοίως λυρικοὺς τόνους, ἀλλὰ καὶ μὲ νοητικὴν διαπότισιν, πὺν αὐτομάτως συμπαρίσταται πλουσία τῶρα μὲ τὴν ὠρίμανσιν τῆς σκέψεώς του.

« Τὰ χιόνια εἶνε σὴν Πάρνηθα σὰν ἀνθισμα κι' αὐτὰ
Χαῖδεύει τὸν Κορυθαλλὸ δειλὴ χλωμάδα δνεῖρου
Τοῦ θεῖου τοῦ Βράχου τοῦ γελᾷ ἢ Πεντιέλη, κι' ὁ Ὑμητιὸς
Ἀκούει γυρτὸς τὸ ἐρωτικὸ τραγοῦδι τοῦ Φαλήρου. »²

Ὅλα εἰς τὰς Ἀθήνας τὰ βλέπει νὰ ἔχουν ζωὴν καὶ ὑπαρξιν ἰδικὴν τῶν ἀκόμη καὶ τὸ κυπαρίσσι, πὺν φαίνεται ἀπὸ τὸ παράθυρον τοῦ γραφείου του.

« Ἀγνάντια τὸ παράθυρο· σὺν βάθος
Ὁ οὐρανός, ὄλο οὐρανός, καὶ τίποτ' ἄλλο·
Κι' ἀνάμεσα, οὐρανόζωστον δλόκληρο,
Ψηλόλιγνο ἕνα κυπαρίσσι· τίποτ' ἄλλο.
Καὶ ἡ ξάστερος ὁ οὐρανός ἢ μαῦρος εἶναι,
Στὴ χαρὰ τοῦ γλαυκοῦ, στῆς τρικυμιᾶς τὸ σάλο,
Ὅμοια καὶ πάντα ἀρογολυγᾶει τὸ κυπαρίσσι,
Ἦουχο, ὠραῖο, ἀπελπισμένο. Τίποτ' ἄλλο. »³

Γενικῶς ἡ αἰσθησις τῆς ἑλληνικῆς φύσεως τοῦ εἶναι ἔντονος. Τὸν θάνατον τὸν ἀποστρέφεται, πρὸ πάντων διότι θὰ τοῦ στερήσῃ τὴν ἀέναον αὐτὴν πηγὴν χαρᾶς.

« Τὴν ὥρα τὴν ὑπέριστη πὺν θὰ τὸ σβῆ τὸ φῶς μου
ἀγάλια ἀγάλια ὁ θάνατος, ἕνας θὰ νὰ εἶν' ἐμένα
ὁ πὺν τρανὸς καημὸς μου...
Θὰ εἶναι πὺν δὲ δυνήθηκα μ' ἐσὲ νὰ ζήσω, ὦ πλάση
πράσινη, ἀπάνου σὺν βουνά, σὺν πέλαγα, σὺν δάση,
θὰ εἶναι πὺν δὲ σε χάρηκα σκυφτὸς μέσ' τὰ βιβλία,
Ὡ Φύση δλάκερη ζωὴ κι' δλάκερη σοφία! »⁴

Ὅμοῦ μετὰ τῆς φύσεως αἰσθάνεται νὰ δένεται ἡ ψυχὴ του σφιγκτὰ μὲ τὴν καθημερινὴν ἑλληνικὴν ζωὴν καὶ τὰ ἥθη καὶ ἔθιμά της. Ἡ μοῦσα του ἐκεῖθεν παίρνει πτερὰ ἔνωρίς.

1. Ὅμοιος, σ. 36.

2. Ἀσάλευτη Ζωή, Β' ἐκδ., σ. 93.

3. Αὐτόθι, σ. 90.

4. Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά, Β' ἐκδ., σ. 172.

« Καθ' Ἐθ- Βασίλη καὶ Χριστοῦ, κάθε Λαμπρὴ καὶ Φῶτα
 ἡμέρες γιὰ τὰ σπῖτια μας εὐχῶν καὶ παιγνιδιῶν,
 χελιδονάκια τῆς χαρᾶς μᾶς φέρνουν πρῶτα - πρῶτα,
 καὶ κελαηδοῦν οἱ στίχοι μας στὰ χεῖλη τῶν παιδιῶν...

Τοῦ ριζικάρη τ' Ἐθ- Γιαννιοῦ γιορτὴ σὰν ξημερώση,
 κάθουντ' οἱ νιὲς δλόγυρα στ' ἀμίλητο νερό
 καὶ κάθε μιᾶς τῆ μοῖρα τῆς θὰ ρθῆ νὰ φανερώση
 στιχάκι πότε δλόγλυκο καὶ πότε ἀγκαθερό...¹

Ἐκ τὰ ἀπλᾶ καὶ καθημερινὰ ἡ σκέψις του καὶ ἡ μελέτη του ἀνέρχεται
 εἰς τὰ γενικώτερα, εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Πᾶν ἑλληνικὸν τὸν συγ-
 κινεῖ εἴτε εἰδωλολατρικὸν εἴτε χριστιανικόν. Εἰς τὸν « Ὑμνον τῆς Ἀθηνᾶς »
 μᾶς δίδει τὸ νόημα τοῦ ἀρχαίου πνεύματος, ὡς στοιχείου ἡμερωτικοῦ καὶ
 ἀνυψωτικοῦ πρὸς τὸν ἀνθρωπισμόν.

« Κι' ὅπου διαβαίνεις καὶ περνᾶς τῆς γῆς τὴν ὄψη ἀλλάζεις,
 καὶ δυναμώνεις τὴ ζωὴ, τὸν κόσμο μεγαλώνεις
 φωτίζει ὁ ἥλιος τὲς ματιὲς κι' εἰς τὸ νοῦ φωτίζεις...
 Ἐσὺ τὸ νοῦ φανέρωσες τοῦ κόσμου κυβερνήτη... »²

Τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν μοῖραν αἰσθάνεται
 καὶ ἐξαίρει εἰς τὴν « Φλογέρα τοῦ Βασιληᾶ » καὶ τὸν « Δωδεκάλογο τοῦ
 Γύφτου ». Ἐκεῖ διαγράφονται αἱ ἐναλλαγαὶ τυχῶν, οἱ σκληροὶ ἀγῶνες καὶ
 αἱ πικραὶ δοκιμασίαι.

« Κι' ἀπὸ κασιτῖλλια φράγκικα, κι' ἀπὸ τοὺς λεβαντίνους
 γιαλοὺς, Λατίνοι, Νορμανοί, Κελτοί, Μογγόλοι, Τοῦρκοι !...
 Καὶ ἡ πόλη καὶ ἡ κοσμοπόλη, ζωστή, παρμένη. Πάει,
 πάει. Τοῦ Κυρίου ὁ ναός ! Ἀχοῦρι κοπρισμένο
 ἀπὸ τάλόγατα τοῦ ὄχτροῦ. »³

Ἄλλὰ καὶ τὴν ἔγερσιν καὶ ἀναγέννησιν, προφητεύει ὁ ποιητής. Τὴν
 προφητεύει μάλιστα εἰς στιγμὰς κρίσιμους, γεμάτας εὐθύνας, κατὰ τὰς ὁποίας
 ἡ ἀποθάρρυνσις ἠδύνατο νὰ ἀποβῆ θανάσιμος.

« Καὶ θάκούσης τὴ φωνὴ τοῦ λυτρωτῆ,
 θὰ γδυθῆς τῆς ἁμαρτίας τὸ ντύμα,
 καὶ ξανὰ κυβερνημένη κι' ἀλαφρὴ
 θὰ σαλέψης σὰν τὴ χλόη, σὰν τὸ πουλί,

1. Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου, 1886.
2. Β' ἐκδ., σ. 14 - 15.
3. Φλογέρα, Β' ἐκδ., σ. 129.

σάν τόν κόρφο τὸ γυναίκειο, σάν τὸ κῦμα,
καὶ μὴν ἔχοντας πιὸ κάτω ἄλλο σκαλί
νὰ κατρακυλήσης πιὸ βαθιά
στοῦ κακοῦ τῆ σκάλα, —
γιὰ τ'ἀνέβασμα ξανά πού σε καλεῖ
θὰ αἰσιανθῆς νὰ σοῦ φνιτρώσουν, ὦ χαρά!
τὰ φτερά
τὰ φτερά τὰ πρωτινά σου τὰ μεγάλα!»¹

Εἰς τὴν πρώτην ἔκδοσιν τοῦ « Δωδεκαλόγου » ὁ Παλαμᾶς εἶχε γράψει ὡς Motto τὸ ἐν ὄραματι δοθὲν παράγγελμα πρὸς τὸν Σωκράτην, « **Μουσικήν ποιεῖ καὶ ἐργάζου** ». Δὲν ἐπετέλει ὁμως ἀδιαλείπτως τὴν πρώτην μόνον ἐντολήν, τῆς ποιήσεως. Ἐπραγματοποιεῖ καὶ τὴν δευτέραν, τῆς ἐργασίας διὰ τὴν ἐθνικὴν ἀναγέννησιν. Δὲν ἔμενεν ἡ ποίησις του εἰς ἓνα κόσμον φανταστικόν, οὔτε ἐξηντλεῖτο εἰς προσωπικοὺς ρεμβασμούς. Ἦδη τὸ 1896 συνέθετε τὸν καθιερωθέντα ἔκτοτε « Ὀλυμπιακὸν Ὑμνον » μὲ τὴν Πινδαρικήν ἐπίκλησιν πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν γῆν του.

« Ἀρχαῖο πνεῦμ' ἀθάνατο, ἀγνὲ πατέρα
Τοῦ ὄραίου, τοῦ μεγάλου καὶ τ'ἀληθινοῦ
Κατέβα, φανερώσου κι' ἄστραψ' ἐδῶ πέρα
Στὴ δόξα τῆς δικῆς σου γῆς καὶ τοῦρανοῦ. »²

Διὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτὴν μοχθεῖ ἀδιαλείπτως μὲ συνεργασίας καὶ δημοσιεύματα εἰς Ἐφημερίδας, Περιοδικὰ φιλολογικὰ καὶ σατυρικά, εἰς Ἡμερολόγια. Ἡ ἐπίδρασις του ἰδιαιτέρως ἐπὶ τῆς νεολαίας καὶ ἡ παιδεία τῆς νεολαίας τὸν ἀπασχολεῖ. Τὸ 1910 δημοσιεύει : « **Τὰ σκολεῖα χτίστε!** »

« Μὲ τὴ φλόγα πού φαίνει καὶ πού πλάθει,
μὲ τῆς καρδιᾶς τὴ φλόγα, μὲ τοῦ Λόγου
τὴ δύναμη, ξεσκέπαστα, καθάρια,
καὶ μὲ τὰ χέρια καὶ μὲ τὰ μαχαίρια
τὸν τόπο πάρτε...
Διὰ χτίστε τα, ἀπλόχωρα, μεγάλα. »³

Πᾶσαν ἐθνικὴν προκοπὴν καὶ πρόοδον, πᾶσαν νίκην καὶ πᾶσαν ἐπέτειον νίκης τὴν ὑμνεῖ. Εἰς τὸ « Τραγούδι τῶν Ἑφτά Νησιῶν » ψάλλει τοὺς ἀγῶνας τῶν Ἑπτανησίων διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἔνωσιν.

1. Δωδεκάλογος, Β' ἔκδ., σ. 120.

2. Ἀσάλευτη Ζωή, Β' ἔκδ., σ. 136.

3. Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά, Β' ἔκδ., σ. 78.

« Τοῦ κάκου ὁ ξένος μὲ λογιῆς δολώματα καὶ βρόχια
καὶ μάγια μᾶς τραβᾶ.

Ἐπὶ τῆς γῆς τοὺς θησαυρούς, μάγνα ἢ δική σου φτώχεια
στοιχίζει πιδ ἀκριβά. »¹

Ἄλλὰ καὶ τῆς Κύπρου τὴν ἀπελευθέρωσιν καὶ ἔνωσιν δραματίζεται
προφητικῶς ὡς βεβαίαν, ἤδη ἀπὸ τοῦ 1901· διότι καίτοι « πολλοὺς ἀφέντες
ἄλλαξε, δὲν ἄλλαξε καρδιά ». Δημοσιεύει διὰ τοὺς νέους τῆς Κύπρου ποὺ
ἐπεσκέφθησαν τότε τὴν μητέρα πατρίδα τὸ ποίημα « Κύπρος », ποὺ ἐκχειλί-
ζει ἀπὸ ἐνθουσιασμὸν εἰς τόνον διθυραμβικόν.

« Καλῶς μᾶς ἤρθατε παιδιά! Στὴν Κύπρο τὴν ἀέρινη,
στὴ Μακαρία τὴ γῆ,
στῶραϊο πολύπαθο κορμὶ ἢ ἀγνή ψυχὴ δὲν ἔσβυσε
καὶ ζῆ, καὶ ζῆ, καὶ ζῆ! »²

Ἐπίστεμμα τῆς ἐμπνεύσεώς του ἀπετέλεσεν ὁ « Ὑμνος τῶν Ἑλλήνων »,
ἀπὸ τὰ μεγαλοπρεπέστερα τῆς τελευταίας του συλλογῆς.

« Εἶμαι ἡ πατρίδα. Μουσικὴ στὸ διάβα μου τὸν ἀέρα
δένει. Ριζώνω ὅπου σταθῶ. Φῶς ὅπου πατῶ σπέρνω.
Καὶ μιᾶς ἀλήθειας καὶ μιᾶς χάρης εἶμ' ἐγὼ ἢ μητέρα,
καὶ ἤρθα. Τὸν ὕμνο φέρνω...

Παιδιά μου, ὄσοι, προφήτες μου, στρατιῶτες, ἀρχηγοί...
πνοὲς κι' ἂν πλανᾶστε σ' ἄλλη ζωὴ, λείψανα κι' ἂν κοιμᾶστε,
σᾶς λειτουργῶ στὴ δόξα μου. Μακαρισμένοι νά 'στε! »³

Τὸν ἀπήγγειλεν ὁ ἴδιος κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ἡρώου τοῦ Κιλκίς
τὸ 1929.

Ἡ προσωπικότης τοῦ Παλαμᾶ διεμορφώθη μὲ αὐτοπροσπάθειαν καὶ
αὐτοεμβάθυνσιν. Δὲν πρέπει νὰ νομισθῆ, ὅτι ἦτο σμίλευμα εὐκαιριακῶν
παρορμήσεων καὶ ἐξωθεν ἐπιδράσεων. Ἡ μελέτη τοῦ ἦτο ἀδιάκοπος ἀσχο-
λία. Τοῦ ἦτο οἰκεία ἢ Ἱστορία ὄχι μόνον ἢ Ἑλληνικὴ ἀλλὰ καὶ ἢ Παγκό-
σμιος, ἢ Λογοτεχνία τόσον ἢ Νεοελληνικὴ καὶ ἢ Κλασσικὴ, ὄσον καὶ ἢ Εὐρω-
παϊκὴ. Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Φιλολογία, ἢ Θρησκευολογία καὶ ἢ Φιλοσοφία τὸν
ἀπησχόλησαν κατὰ τὰς κοσμοθεωρητικὰς του ἀναζητήσεις.

Τὰ βιβλία ἐν γένει ἀπετέλεσαν τὸ δεύτερον μέγα πάθος του μετὰ τὴν

1. Αὐτόθι, σ. 61.

2. Παράβ. ἐφημ. « Ἐστία » 8-4-1901 καὶ Ἡ Πολιτεία καὶ ἢ Μοναξιά, Β' ἐκδ.,
σελ. 53 - 55.

3. Περάσματα καὶ Χαιρετισμοί, σ. 210.

φύσιν. Θεωρεῖ, ὅτι τοῦ ἀποκαλύπτεται δι' αὐτῶν εἰς δεύτερος κόσμος, ὁ mundus intelligibilis, εὐρύτερος κατ' ἀξίαν ἀπὸ ὅ,τι ὁ mundus sensibilis.

« — Σάμπως ἐμεῖς ἀπ' τὴν καρδιὰ δὲν ἤμαστε τῆς Φύσης ;
 Καὶ σὰν πνοὲς δὲν εἶμαστε κι' ἀπὸ παντοῦ δὲν πνέμε ;
 Καὶ δὲ χαλᾶμε σὰ σεισμοὶ καὶ σὰ φωτιὲς δὲν καῖμε ;
 Σὰν τὰ πελώρια βύσσινα δὲν εἶμαστε τῆς δύσης
 καὶ σὰν τὰ ρόδα τῆς ἀγῆς ;
 Βοήθεια ἐμεῖς δὲν εἶμαστε γιὰ νὰ τὸ κατεβάσης
 τ' ἄλλο, τὸ μέγα τῆς ζωῆς βιβλίο, τολόγυρά σου ;...
 Τοῦ κόσμου ἐμεῖς δὲ φέρνομε τὲς δέσποινες Ἰδέες
 πίσω ἀπ' τὰ μύρια ἀλλάσματα πάντα ἴδιες, πάντα νέες ; » ¹

Ὁ στοχαστικὸς ρεμβασμὸς τῆς πρώτης νεότητος μὲ τὴν μελαγχολίαν του δὲν ἀποβαίνει ψυχασθενικός, ἀλλὰ καθίσταται δι' αὐτὸν ἀφετηρία ἐμβαθύνσεως ψυχῆς.

« Μιὰ πίκρα εἶν' ἀμίλητη, μιὰ πίκρα εἶν' ἀξήγητη
 μιὰ πίκρα μεγάλη,
 ἢ πίκρα ποὺ εἶν' ἄσβυστη καὶ μέσ' σιτὸν παράδεισο
 τῶν πρώτῳ μας χρόνῳ κοντὰ στὰ κρογιάλι. » ²

Ἡ γνῶσις δι' αὐτὸν δὲν εἶναι ἀδυνατίσμα τοῦ συναισθήματος. Τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα συμπληρῶνονται καὶ ἀυξάνονται ἀμοιβαίως.

« Ὅσο γνωρίζεις πιὸ καλὰ
 τόσο ἀγαπᾶς πιὸ πλέρια...
 Ὅσο καὶ πιὸ πολὺ ἀγαπᾶς
 καὶ πιὸ πολὺ γνωρίζεις. » ³

Αἰσθάνεται τὸ βλέμμα τοῦ καλλιεργημένου ἀνθρώπου νὰ ἀποκτᾶ ἄλλα αἰσθητήρια, τὰ ὅποια ὁ ἀντιπνευματικὸς τύπος δὲν ἔχει.

« Τὰ μάτια μου ἄλλα, κι ἄλλα εἶναι τὰ μάτια τῶν ἀνθρώπων. » ⁴

Μὲ τὴν διαρκῆ αὐτοπαιδείαν βλέπει νὰ τοῦ ἀποκαλύπτεται ἄλλη ἱεράρχησις τῶν ἀξιῶν, διάφορος ἀπὸ τὴν κοινήν. Οἱ Πλατωνικοὶ Ἀναβαθμοὶ ἐπαναπροβάλλονται.

1. Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά, Β' ἐκδ., σ. 178.
2. Καημοί, σ. 28.
3. Βωμοί, Β' ἐκδ., σ. 56.
4. Παράκαιρα, σ. 91.

« Μὴν ἀγαπᾶς, τί ὁ ἔρωτας σκλαβώνει
θάμαζε! ὁ θαυμασμός μᾶς μεγαλώνει. »¹

Ἡ πνευματικὴ ἐλευθερία, τονίζει, εἶναι δυνατὴ μόνον δι' αὐτοελέγχου καὶ αὐτοευθύνης.

« Ἐνας πόλεμος ἄσβυστος κρατιέται
τοῦ ἐλεύτερου, τοῦ ἑνός, τοῦ μόνου ἀνθρώπου,
μὲ τῶν ἀνθρώπων τὰ κοπάδια. Καὶ εἶπες:
Σπᾶστε τὴν ἀλυσίδα, τὸνομά της
ὁποιο κι' ἂν εἶναι... »²

Αἱ διαψεύσεις τῆς ζωῆς του ἦσαν πολλαί. Δὲν ἦτο μόνον ὁ βαθὺς πατρικὸς πόνος διὰ τὸν χαμὸν τοῦ παιδιοῦ του ποὺ ἐγέννησε τὴν συλλογὴν « Τάφος ». Τὸ ποίημα « Χαλάσματα » ζωγραφίζει τὸν πίνακα τῶν ἀπογοητεύσεών του.

« Γύρισα σιὰ ξανθὰ παιδιάτικα λημέρια,
Γύρισα στὸ λευκὸ τῆς νιότης μονοπάτι,
Γύρισα γιὰ νὰ ἰδῶ τὸ θαυμασιὸ παλάτι
Γιὰ μὲ χτισμένο ἀπ' τῶν Ἐρώτων τᾶγια χέρια.
Τὸ μονοπάτι τόπνιξαν οἱ ἀρκουδοβάτοι,
Καὶ τὰ λημέρια τάκαψαν τὰ μεσημέρια,
Κ' ἕνας σεισμός τόρριξε κάτου τὸ παλάτι,
Καὶ μέσ' σιὰ ἐρείπια τώρα καὶ στάποκαΐδια
Ἀπομένω παράλυτος· σαῦρες καὶ φεΐδια
Μαζὶ μου ἀδερφοζοῦν οἱ λῦπες καὶ τὰ μίση·
Καὶ τὸ παλάτι ἕνας σεισμός τόχει γκρεμίσει. »³

Τὰ γήϊνα τὰ ἐγνώρισε καὶ τὰ ἔψαλλεν εἰς ὅ,τι εἶχον χαρακτηριστικόν. Ἐγνώρισεν ὁμως καὶ ἠσθάνθη τὴν ἀτέλειάν των. Τὴν ἐκφράζει μὲ τὸ ποίημά του « Ἡ χώρα ποὺ δὲν πεθαίνει »⁴. Ὁ πόθος τῆς ὑπερβάσεως ἄλλωστε εἶχε φανερωθῆ εἰς τὸ πρῶτον ποίημά του « Ποιὸς ξέρει στάλλα τᾶστρα ; »⁵

Τὸ θρησκευτικὸν θέμα ἀνακινεῖται συνεχῶς εἰς τὴν ψυχὴν του. Διῆλθεν ἀπὸ περιόδους κρίσεων καὶ ταλαντεύσεων, ἀναζητῶν μίαν πίστιν ἐπέκεινα τῶν δογμάτων.

1. Βωμοί, Β' ἐκδ., σ. 11.

2. Φλογέρα - Ἡρωϊκὴ Τριλογία, Β' ἐκδ., σ. 151.

3. Ἀσάλευτη Ζωή, Β' ἐκδ., σ. 41.

4. Βωμοί, Β' ἐκδ., σ. 4.

5. Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά, Β' ἐκδ., σ. 91.

« Ἀδέρφια μου, νὰ πλάσωμε
 νέα θρησκεία ἐλάτε,
 ἀσάλευτη, πανύψηλην
 Ἀλήθεια, ἕνα παλάτι
 τῶν δλων γιὰ δλους! ἄφραστη
 θρησκεία ποὺ νᾶχη κάτι
 πλέον βαθὺ ἀπ' τὸν ἔρωτα
 πιὸ μέγα ἀπ' τὴ θυσία
 καὶ κάτι πλέον ἀπέραντο
 κι' ἀπ' τὴν Ἀθανασία. »¹

Οἱ ἐνθουσιασμοὶ του διὰ τὰς πίστεις τῆς ἀρχαίας θρησκείας εἶναι συχνοί. Ὑπὸ τὸ μυθολογικὸν ἔνδυμα τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος διαβλέπει πυρῆνας καθαρᾶς πνευματικότητος. Ἀναγνωρίζει ὁμως ἐν τέλει τὴν εἰς δύναμιν ἐκφράσεως ὑπεροχὴν τῆς ὀρθοδόξου θρησκευτικότητος μὲ τὰς ἐορτὰς τῆς καὶ τὴν λατρείαν τῆς.

« Τοῦ κάκου δὲ μ' ἐπήγαινε ὁ πατέρας
 τὴν Κυριακὴν στὴν ἐκκλησιά·
 τῆς γνώσης δὲν τὴ ρούφηξε τὸ τέρας
 τῆς νιότης μου κάθε δροσιά.
 Τοῦ κάκου δὲ μὲ κοίμιζε ἡ μητέρα
 μὲ τῶνομα τῆς Παναγιᾶς,
 τῆς πίστες δλα τᾶνθη πέρα ὡς πέρα
 δὲ μοῦ τὰ μάρανε ὁ βοριάς... »²

Ἡ θρησκευτικὴ βίωσις εἶναι δι' αὐτὸν πηγὴ γνώσεως ὑψηλοτέρα ἀπὸ τὴν διαλύουσαν συλλογιστικὴν λεπτολογίαν.

« Κάθε φορὰ τὸ σήμαντρο τοῦ ἐσπερινοῦ ἢ τοῦ ὄρθρου
 ποὺ σπρώχνει μιὰ φτωχὴ ψυχὴ νὰ κάμη τὸ σταυρὸ τῆς
 τὸ κίνημα τὸ ἀθέλητο κι' ἀπ' τὴν καρδιὰ βγαλμένο
 πιὸ πολὺ ἀξίζει, πιὸ σοφὸ τὸ σταυροκόπημά τῆς
 κι' ἀπ' δλους τῶν πολύξερων τοὺς νόμους καὶ τοὺς δρόμους. »³

Τὴν ἀνάτασιν αὐτὴν τὴν ἐσωτερικὴν τὴν αἰσθάνεται ὡς μίαν φλόγα, ὡς ἕνα « **Πυρετόν** ».

1. Ἰαμβοὶ καὶ Ἀνάπαιστοι, 40.

2. Τὰ Μάτια τῆς Ψυχῆς μου, Β' ἐκδ., σ. 121.

3. Βωμοί, Β' ἐκδ., σ. 64.

« Κυρίαρχη φλόγα μουσική, νὰ μὲ γυρνᾷς
 ὅπου ἡ ζωὴ δὲ ζῆ στὴν πατημένη στράτα,
 καίγοντας, τρώγοντάς με νὰ μὲ ἀναγεννᾷς...
 Κάμε το στάχτη, ἀγέρα, ἀχνὸ καὶ ὄ,τι βαρὺ,
 χοϊκὸ σ' ἐμένα... »¹

* *

Ἡ πολυφωνία τῆς λύρας τοῦ Παλαμᾶ, δείγματα τῆς ὁποίας παρεθέσαμεν, μαρτυρεῖ τὸ πολυδύναμον τῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τῶν ἀναγνωστῶν καὶ ἀκροατῶν του. Ἡ πηγαία συγκίνησις διὰ τὰ ἀπλᾶ καὶ ταπεινά, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ μεγάλα καὶ ὑψηλά, συνυπάρχουσα μὲ δύναμιν ἐκφράσεως, γεννᾷ πλουσίαν ἀκτινοβολίαν.

Ἡ ἔμπνευσις του ἔχει ὑγείαν καὶ ρωμαλεότητα. Συγκινεῖται διὰ τὸ ἐξαιρετικόν, τὸ μοναδικόν, τὸ πλήρες ζωῆς. Τὸ παράδοξον, τὸ ἀσθενικόν, τὸ ἀρρωστον, ἢ κολοβωμένη ζωὴ δὲν ἐλκύουν τὸ βλέμμα του. Ἀκόμη καὶ ὅταν ψάλλῃ τὰς ἀτυχίας τῆς φυλῆς, δὲν γίνεται θρηνητικός. Ἐχει ὑπερηφάνειαν διὰ τὰ σήμερον ἐπιτυγχανόμενα. Βλέπει τὰς ὑλικὰς διαστάσεις τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ βλέπει καὶ τὰς πνευματικὰς. Αἰσθάνεται σαφῶς, ὅτι τὸ πνεῦμα κινεῖ τὴν ὕλην. Ἡ δημιουργία ἀκριβῶς ἑνὸς πνεύματος ἀναγεννήσεως τῆς πατρίδος, εὐθύνης συνεχοῦς ὄλων διὰ τὴν κατάστασίν της εἶναι τὸ διαρκὲς κήρυγμά του. Κινεῖ τοὺς ἀναγνώστας του νὰ συνειδητοποιήσουν πόθους καὶ νὰ αἰσθανθοῦν σαφέστερον ὄ,τι μόλις διησθάνοντο.

Ὁ τρόπος παραστάσεως τῶν θεμάτων ἐπαυξάνει τὴν ἐκ τῆς σημασίας των ἐπίδρασιν. Ἐχει ἄνεσιν καὶ πρωτοτυπίαν εἰς τὸ νὰ συνυφαίνῃ τὰ ποιητικὰ στοιχεῖα. Δημιουργεῖ προσωπικὸν ὕφος. Ἡ γλῶσσα του εἶναι πλουσία εἰς ἐκφραστικὰ σύμβολα. Ἡ πολυμαθεία του τοῦ δίδει τὴν εὐχέρειαν νὰ ἀρύεται στοιχεῖα ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν δημοτικὴν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν λογίαν γλῶσσαν, τὰ ὅποια δι' αὐτοῦ πολιτογραφοῦνται μονίμως εἰς τὸν ποιητικὸν μας λόγον.

Τὰ πλαστικὰ στοιχεῖα ποὺ χρησιμοποιοῖ, εἰκόνας, παρομοιώσεις, μεταφοραί, προσωποποιήσεις, πτερόνουν τὴν φαντασίαν, ἐνῶ τὰ μουσικὰ στοιχεῖα, τῶν λέξεων καὶ τῶν μέτρων κινοῦν τὴν ψυχὴν ζωηρῶς. Ὁ στίχος του ἔχει πληρότητα εἰς ρυθμικὴν πορείαν στερεώνουσας καὶ ἀναδεικνύουσας τὴν ιδέαν. Ἐπειδὴ ἐμφανίζει ἀπαρτίωσιν καὶ ἐνότητα, καθίσταται δυνατὴ ἡ χρῆσις ἀκόμη καὶ μεμονωμένων στίχων του ἀποφθεγματικῶν. Ἰδίᾳ τὰ εἰς ἕκτασιν ἠῤῥημένα ποιήματα παρέχουν τὴν δυνατὴν ταύτην. Συχνὰ ὁ ἀναγνώστης ἐπαναστρέφει διὰ τοιαύτας ἀναζητήσεις.

1. Περάσματα καὶ Χαιρετισμοί, σ. 48.

Γεννᾶται βεβαίως τὸ ἐρώτημα, ἐὰν πᾶν ὅ,τι παρήγαγεν ὁ Παλαμᾶς ἔχη τὴν αὐτὴν δύναμιν εὐτυχοῦς συζυγίας θέματος καὶ παραστάσεως. Τὸ ἐρώτημα τοῦτο ὁμως ἰσχύει γενικώτερον. Εἰς τὴν δημιουργίαν ὄλων τῶν καλλιτεχνῶν τὰ ἔργα τῶν ἔχουν διαβάθμισιν ποιοτικῆς στάθμης, ὅπως τὰ φυσικὰ τέκνα παντὸς γεννήτορος διαφορὰν ὑγείας καὶ εὐρωστίας. Ἐκαστος ποιητῆς εἶναι ὄργανον συνεχῶς δονούμενον ἀπὸ συναισθήματα, τόσον διὰ τὴν φύσιν ὅσον καὶ διὰ τὴν ζωὴν, ἀποδιδόμενα ποιητικῶς. Πολλοὶ θέλουν, καὶ ἔχουν τὴν δύναμιν, νὰ διατηροῦν μόνον τὰ ρωμαλέα καὶ ἄρτια γεννήματα τῆς μούσης τῶν. Τὰ ἄλλα τὰ ἐξαφανίζου, κυριαρχούμενοι ἀπὸ μίαν καλλικρατείαν. Ἄλλοι ὁμως δὲν φθάνουν ἕως ἐκεῖ.

Τὰ αἰσθάνονται ὅλα ὡς ἰδικά τῶν, ὡς τέκνα ψυχικῆς κυφορίας, καὶ θέλουν νὰ τὰ ἔχουν ἐνώπιόν τῶν. Ὅλα τὰ θέλουν καὶ ὅλα τὰ ἀγαποῦν, διότι ὅλα συνθέτουν τὴν προσωπικὴν τῶν πορείαν ζωῆς. Ὅσα, ἀντικειμενικῶς κρινόμενα, θεωροῦνται κοινῶς ὡς ἡσσονος ἀξίας, ὑποκειμενικῶς δι' αὐτοὺς παραμένουν ἀπαραίτητα.

Ὅταν διεξερχώμεθα τὰ « Ἄπαντα » μεγάλων ποιητῶν, εὐρίσκομεν καὶ ἀδύναμα ποιήματα, τὰ ὁποῖα ὀλίγον προσέχομεν, ἀναζητοῦντες τὰ ἀριστουργήματα. Τοῦτο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Γκαῖτε καὶ μὲ τὸν Σίλλερ καὶ μὲ τὸν Οὐγκὼ καὶ μὲ τὸν Whitman, ὡς καὶ μὲ τόσους ἄλλους. Ἡ μεγαλειότης τῶν ὁμως δὲν μειοῦται ἐκ τούτου. Ἀρκεῖ δι' αὐτὴν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀριστουργημάτων τῶν. Διὰ τὸν Παλαμᾶν συμβαίνει κάτι ἀνάλογον. Εἰς τὰς δέκα ἐννέα ποιητικὰς συλλογὰς τοῦ θὰ εὐρεθοῦν καὶ ποιήματα μὲ ἁσθενεστέραν ἔμπνευσιν, πτωχοτέραν αἰσθαντικότητα, περισσοτέραν λογικοποίησιν, ἐπιβάρυνσιν μὲ πολυγνωσίαν. Τὰ γενναῖα ὁμως καὶ ὑψηλῆς πτήσεως ἐπιτεύγματα ἀποκαλύπτουν μίαν προσωπικότητα οὐχὶ κοινοῦ μέτρου. Φανερόνουν τὰς κορυφὰς εἰς τὰς ὁποίας ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ ἡ ἔμπνευσις τοῦ. Ἄλλὰ καὶ εἰς τὰ ἀδύνατα δὲν θὰ εὔρη ὁ ἐπίμονος ἀναγνώστης κάτι τὸ χαμηλόν. Σκληρότητα στίχων ναί. Ὅχι ὁμως διατριβὴν περὶ τὸ κατώτερον, τὸ ἀλλόκοτον, τὸ ἀναρχικόν, μὲ τὰ ὁποῖα τόσον συχνὰ μᾶς ταλαιπωροῦν ἐν ὀνόματι δῆθεν τοῦ συγχρονισμοῦ οἱ βιασταὶ τῆς τέχνης.

Συναφὲς εἶναι τὸ θέμα τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ Παλαμᾶ ὡς σκοτεινοῦ παρ' ὠρισμένων ἀναγνωστῶν τοῦ. Τοῦτο ὁσάκις συμβαίνει δὲν μαρτυρεῖ ἀδυναμίαν τοῦ ποιητοῦ πρὸς σαφήνειαν, ἀλλ' ἑλλιπῆ προπαιδείαν τοῦ ἀναγνώστου εἰς ἐννοίας καὶ ἀξίας βασικῆς μορφώσεως. Ὁ σημερινὸς μέσος τύπος ἔχει συνηθίσει νὰ συγκινηθῆται ἀπὸ σύντομα λυρικά ἔργα ἐρωτισμοῦ, φυσιολατρίας προχείρου, ἢ τρεχούσης κοσμικότητος εἰς ὕψος συνομιλίας νωχελουῦς. Ὁ Παλαμᾶς ἀρχίζει ἀκριβῶς πέραν τούτων. Ἄλλ' αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι, πὺ τὸν τοποθετεῖ εἰς ἄλλην κατηγορίαν ποιητικὴν.

Ὁ Παλαμᾶς κατέστη ἐθνικὸς διδάσκαλος ἐν κλασσικῇ ἐννοίᾳ. Διδάσκαλος τῶν συγχρόνων τοῦ, τοὺς ὁποίους συνεκίνει ἀκαταπαύστως καὶ ἀνεγέωνε

τὸ ποιητικὸν των αἰσθητήριον. Διδάσκαλος τοῦ γένους, διότι τὸ ἔργον του προσετέθη παγίως εἰς τὴν πνευματικὴν μας κληρονομίαν. Διδάσκαλος παντὸς προσώπου, στοχαζομένου τὸν ἑαυτὸν του, τὴν ζωὴν, τὸν ἀνθρωπισμόν.

Ὅσον καὶ ἂν περνοῦν τὰ ἔτη, ὅσον καὶ ἂν τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ συρμοῦ καὶ τῆς ἐπικαιρότητος διαδέχωνται ἀλλήλα, μία « **Ἐκλογή ἀπὸ τὸ Ποιητικὸν Ἔργον τοῦ Παλαμά** » θὰ βοηθῆ πάντα μοχθοῦντα, νὰ ἐκλεπτύνη τὴν εὐαισθησίαν του, νὰ ἐμβαθύνη εἰς ἐρωτήματα θεμελιακά, καὶ νὰ δξύνη τὸ βλέμμα τῆς ψυχῆς του.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
 ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
 ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
 ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΚΕΙΖΩΡ